

Temelji cerkve sv. Petke.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, 8. 9. 2018.

Udeleženci ekskurzije.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, 8. 9. 2018.

STROKOVNA EKSKURZIJA V ŽIVOPISNO ŽUMBERŠKO POGORJE, MEJNO OBMOČJE MED HRVAŠKO IN SLOVENIJO

8. september 2018

Zbor članov Slovenskega etnološkega društva, ki so se udeležili strokovne ekskurzije, je bil ob 7.45 pred Slovenskim etnografskim muzejem v Ljubljani. Vodja Delovne skupine za strokovne sestanke in ekskurzije, etnologinja Zora Pavlin Slivnik, je ekskurzijo strokovno vodila od Ljubljane do Novega mesta. Tam sta se skupini priključila dva Belokranjca, etnologinja Marinka Dražumerič in podpisani,¹ ki sem ekskurzijo strokovno vodil od Novega mesta do Bregane. Kolegom sem med vožnjo opisoval zemljepisne, zgodovinske in narodopisne² značilnosti Žumberka.

Žumberak zavzema ozemlje, ki na jugozahodu sega do roba Bele krajine in se na severovzhodu spušča do najvzhodnejšega dela Krškega polja in bregov nad posavsko ravnino iznad Mokric in Bregane. V teh mejah se Žum-

berak razteza znotraj nekoliko izkrivljene elipse, katere daljša os v smeri jugozahod–severovzhod je dolga okoli 40 kilometrov. Na vzhodu in severovzhodu sega do rečice Bregane, na jugozahodu pa se spušča proti Belokranjski kotlini, tako da je nekaj žumberških naselij tudi na ozemlju Republike Slovenije. Na severozahodu in severu se območje Žumberka vzpenja vse do meje z Republiko Slovenijo, ob kateri so najvišji žumberški vrhovi. Na vzhodu območje sega vse do izvira rečice Bregane, po njegovem osrednjem delu pa teče rečica Kupčina, ki je od naselja Pribič izdolbala glavni vhod na območje.

Ime Žumberak je dokaj staro. V zgodovinskih virih se kot središče tega območja omenja grad Schumberg. Zagotovo pa se je območje tako imenovalo že pred priselitvijo Uskokov. Njegova vzhodna meja ni povsem določena, in to ne samo zaradi geološke sestave, ampak tudi zaradi etnoloških značilnosti prebivalstva. Naselja žumberških Uskokov namreč večkrat segajo preko rečice Bregane, pa tudi več kot tretjina prebivalcev v samem Žumberku je potomcev staroselskih katolikov, ki so tu prebivali že pred prihodom uskoških pravoslavcev, verjetno že v času naselitve Slovanov v te kraje. Ti Žumberčani – staroselski katoliki – so jezikovno sorodni prebivalcem jastrebarskega in samoborskega območja. Najvišje območje Žumberačke gore je masiv Trdinov vrh (1.181 m), imenovan po slovenskem pisatelju Janezu Trdini (1830–1905), dobrem poznavalcu

1 Podpisani sem rojen v Metliki, prav tako moja mati, ki je Slovenka, in oče, ki je po poreklu Žumberčan. Leta 2015 sem izdal knjigo z naslovom *Zemljepisni položaj in zgodovinski pomen Žumberka v Vojni krajini ter ljudska kultura Žumberčanov*; knjigo je založilo Kulturno umetniško društvo Žumberak Novo mesto. Leta 2018 bo izšla tudi moja knjižica z naslovom *Etnološka topografija zahodnega Žumberka*; založilo jo bo Društvo Žumberčanov in prijateljev Žumberka Metlika. Pomoč pri pisanju knjižice mi je nudilo tudi Društvo invalidov Metlika.

2 O ljudski kulturi Žumberčanov sta pisala zlasti etnologinja Aleksandra Muraj in učitelj iz Žumberka (šola Mrzlo polje), Dane Kovačević. Aleksandra Muraj je obdelala stavbarstvo in narodno nošo, Dane Kovačević pa ljudske pesmi in običaje.

* Milan Bračika, prof. zgodovine, geograf in univ. dipl. etnolog, Cesta bratstva in enotnosti 75, 8330 Metlika; milan.bracika@gmail.com.

Gorjancev in Žumberka. Čeprav so Gorjanci ali Žumberačka gora enotno območje, na podlagi reliefnih posebnosti ločimo tri reliefna območja:

- a. Zahodni ali radatoviški predel, ki je tipično kraško območje Žumberka in gravitira proti Metliki.
- b. Srednji ali kupčinski predel, ki pripada porečju Kupčine in gravitira proti Jastrebarskemu.
- c. Vzhodni ali samoborski predel, ki pripada območju Samoborske gore in gravitira proti Samoboru.

Območje Žumberka je bilo naseljeno že v starem veku. V starejši železni dobi ali halštatu (okoli leta 700 pr. n. št.) so v Žumberak prišli Iliri. V mlajši železni dobi ali latenu (okoli leta 300 pr. n. št.) so čez Gorjance prišli Kelti in poselili tudi Žumberak. Leta 35 pr. n. št. je prvi rimski cesar Oktavijan Avgust (27 pr. n. št.–14 n. št.) osvojil Ilirik, s čimer je tudi območje današnjega Žumberka (skupaj z Belo krajino) prišlo pod rimsko oblast. Prvi slovanski prebivalci so tako v Žumberak kot Belo krajino prišli iz današnje Republike Hrvaške in tudi današnje Republike Slovenije. Do konca 12. stoletja sta Žumberak in Bela krajina pripadla Hrvaški (Slavoniji), okoli leta 1200 pa sta oba prišla pod Kranjsko. Večini slovenskega ozemlja so okrog leta 1500 zavladali avstrijski vojvode Habsburžani.

V 15. in 16. stoletju je območju pretela nevarnost turških vpadov. Za obrambo pred njimi so Habsburžani na mejnem območju začeli naseljevati Uskoke. Med letoma 1530 in 1540 beležimo štiri večje selitve Uskokov v Žumberak, tako da je bilo leta 1540 v Žumberku že preko 3.000 uskoških prebivalcev. Med letoma 1530 in 1880 je bil Žumberak sestavni del Vojne krajine. Žumberška kapitanija in njeni naslednici, 11. in 12. kompanija (četa) oziroma III. žumberški bataljon, so bili v sestavi IV. slunjskega regimenta (polka), ki je bil sestavni del Karlovskega generalata. Leta 1890 je bilo v Žumberku 12.000 prebivalcev, med njimi 7.000 pouniatenih pravoslavcev ali grkokatolikov in 5.000 rimokatolikov. Po ukinitvi Vojne krajine (1881) je Žumberak pripadel k Hrvaški, Žumberčani pa so se začeli odseljevati v okoliška mesta, zlasti v Zagreb, Karlovac, Metliko itd. Kraljevini Jugoslaviji (1918–1941) sta pripadla občina Radatoviči v zahodnem Žumberku pod slovensko Dravsko banovino in Metliški okraj, vzhodni del Žumberka pa je ostal pod hrvaško Savsko banovino. Po zlomu Kraljevine Jugoslavije so Italijani okupirali Metliko in zahodni del Žumberka v Dravski banovini, vzhodni del Žumberka, ki je bil pod Savsko banovino, pa so okupatorji priključili NDH (Nezavisni državi Hrvatski). Pomembna je tudi vloga Žumberka med NOB. Leta 1978 so v Sošicah (v Žumberku) ustanovili Skupnost spominskega območja Žumberak-Gorjanci, ki je tako na ozemlju Slovenije kot Hrvaške delovala do leta 1991. Sestavljena je bila iz delov osmih občin (pet slovenskih in tri hrvaške). Na spominskem območju je živelo okrog 40.000 prebivalcev, od tega največ Slovencev, po številu so jim sledili Hrvati in nekaj Srbov.

V 16. stoletju je bil pravoslavni del Žumberka nekakšno cerkveno središče za vsa pravoslavna naselja ob kranjski meji. Ker se je do začetka 17. stoletja v Vojno krajino naselilo že precej pravoslavnega prebivalstva, se je pokazala potreba pravoslavnih Uskokov po lastni škofiji. Leta 1609 je bila za vse pravoslavne naselbine na Hrvaškem (v Varaždinskem in Karlovskega generalatu) ustanovljena pravoslavna Marčanska škofija, povezana s srbsko pravoslavno Pečko patriarhijo in nadškofijo. Ustanovil jo je 20. pravoslavni pečki patriarh in nadškof Jovan Rajić (1592–1614), ki je bil takrat v dobrih odnosih z rimskim papežem. Sestavni del te škofije je bil tudi Žumberak (župniji Radatoviči in Mrzlo polje). Leta 1611 je pod pritiskom katoliškega zagrebškega škofa Petra Domitrovića (1611–1628) prvi pravoslavni marčanski škof Simeon Vratanja (1609–1630) sprejel unijo (priznal papežev primat), kar je bila njegova politična poteza oziroma taktika. Zaradi poslabšanja političnega položaja in pritiskov Turkov na Srbe je ob koncu 17. stoletja prišlo do prve velike selitve pravoslavnega prebivalstva na habsburško ozemlje (Vojvodino). Selitev je leta 1690 vodil 24. pravoslavni pečki patriarh in nadškof Arsenije II. Crnojević (1674–1706). Leta 1691 je nemški (avstrijski) cesar Leopold I. (1658–1705) pravoslavnemu pečkemu patriarhu in nadškofu Arseniju III. Crnojeviću podelil listino, v kateri ga priznava za cerkvenega poglavarja vseh pravoslavnih vernikov na habsburškemu ozemlju (Roksandić 1991: 48). Ta cesarska listina je pomenila uničenje unije na Hrvaškem (v Varaždinskem in Karlovskega generalatu). Leta 1771 so iz Žumberka v Pribić (6 km JV) prišli vojaki III. Žumberškega bataljona, ki je bil v sestavi IV. Slunjskega polka Karlovskega generalata. Pod pritiskom oblasti so se vojaki podpisovali za unijo. Vseh je bilo okrog 200; to so bili takrat vsi uniat v Žumberku (Marković 1927: 38). Po letu 1771 je pravoslavni del Žumberka postal jedro in sestavni del leta 1777 ustanovljene uniatske (grškokatoliške) Križevske škofije. Vasilije Božičković (1719–1785), rojen v Vojakovcu blizu Križevcev, je postal prvi uniatski (grškokatoliški) križevski škof (1771–1785). Leta 1780 so Križevsko škofijo sestavljale naslednje župnije:

- a. V Karlovskega generalatu (Žumberak) Radatoviči, Kašt, Sošice, Mrzlo polje, Pečno, Stojdraga;
- b. V Varaždinskem generalatu Cerina (blizu samostana Marča), Botinovac (blizu samostana Lepavina), Bjelovar, Pisanica;
- c. V Vojvodini Ruski krstur, Kucura, Novi sad (tri rusinske župnije);

V sestavi Križevske škofije je bilo takrat 5.000 uniatov ali grkokatolikov (od tega 4.000 Žumberčanov in 1.000 Rusinov). Cesar Jožef II. (1780–1790) je leta 1781 objavil *Tolerančni patent* (versko svobodo), s katerim so v verskem pogledu postali pravoslavni enakopravni s katoliki.

Ta cesarska listina je zaustavila nadaljnje širjenje unije v Vojni krajini (v Varaždinskem in Karlovškem generalatu). Štirideset let pozneje (1820) pa so Križevsko škofijo sestavljale naslednje župnije:

- a. V Karlovškem generalatu (Žumberak) Radatoviči, Drage, Kašt, Sošice, Mrzlo polje, Pečno, Grabar, Stojdraga;
- b. V Varaždinskem generalatu Pisanica, Križevci;
- c. V Vojvodini Ruski krstur, Kucura, Novi Sad, Šid (štiri rusinske župnije);

Križevska škofija je takrat štela 6.000 uniatov ali grkokatolikov, od tega 5.000 Žumberčanov in 1.000 Rusinov. Leta 1890 pa je bilo v sestavi Križevske škofije 10.000 grkokatolikov, od tega 7.000 Žumberčanov in 3.000 Rusinov. V obdobju države Jugoslavije (1918–1991) so bili na njenem ozemlju v cerkvenem pogledu v sestavi Križevske škofije vsi uniati ali grkokatoliki.

Leta 1950 je bilo v Križevski škofiji 56.000 grkokatolikov. Po narodnostni pripadnosti je bilo okrog 9.000 Hrvatov, preko 1.000 Srbov, 15.000 Ukrajincev, 25.000 Rusinov, 1.000 Romunov in 5.000 Makedoncev. Leta 1990 pa je bilo v Jugoslaviji v sklopu Križevske škofije okrog 50.000 grkokatolikov. Po razpadu Jugoslavije pa so leta 2010 Križevsko škofijo sestavljali trije vikariati, in sicer: Žumberški vikariat (okrog 10.000 Žumberčanov, od katerih jih večina živi zunaj Žumberka), Slavonsko-Sremski vikariat (z okoli 10.000 grkokatoliki, Ukrajinci in Rusini), Bosansko-Hercegovski vikariat (z okrog 5.000 grkokatoliki, Ukrajinci). Križevska škofija je takrat štela okrog 25.000 grkokatolikov.

V Bregani so se nam priključili predsednica SED, etnologinja Alenka Černelič Krošelj, etnologinja Dragica Cvetan in grkokatoliški duhovnik iz Žumberka (župnija Mrzlo

polje), Gorazd Bastašič, ki je prevzel strokovno vodstvo od Bregane do vrnitve. Etnologinja Dragica Cvetan in podpisani sva leta 1985 sodelovala pri pisanju obsežnega zbornika *Žumberak - Gorjanci (1941–1945)*, ki pa je izšel šele leta 2005. Pri pisanju zbornika je sodelovalo okrog 60 avtorjev, med njimi npr. Mile Pavlin, Dušan Plut itd.

Mati Gorazda Bastašiča je Slovenka, oče pa Žumberčan. V zgodovini Žumberka se omenjata zlasti dva njegova prednika, in sicer vojvoda Radonja Bastašič, ki je bil leta 1551 eden od 12 pravoslavnih žumberških vojvod, in Jozafat Bastašič (1787–1793), ki je bil drugi uniatski križevski škof. Med postankom v Gabrovici (v gostišču) smo spili kavo, v Stojdragi smo si pod vodstvom Gorazda Bastašiča v uskoškem muzeju ogledali etnološko zbirko in cerkev Sv. Jurja. V Budinjaku nas je pričakal inženir Slavko Struna in nas popeljal na sprehod po Stezi knezov. V Sošicah, ki so žumberško prometno križišče, od tam pa gredo ceste v smeri Metlika–Kostanjevica–Jastrebarsko–Samobor, smo si v samostanu sester baziljank ogledali etnološko zbirko; po njej nas je vodila etnologinja Dragica Cvetan. Ogledali pa smo si tudi cerkev Sv. Petra in Pavla. Kosilo so nam pripravili v gostišču Radič. Pot smo nadaljevali v Pribič, kjer nam je v cerkvi Blagovesti duhovnik Gorazd Bastašič spregovoril nekaj o cerkveni zgodovini Žumberka. Pot smo nato nadaljevali v Krašiče, Jastrebarsko, Samobor in Bregano. Skupina se je v Ljubljano vrnila v poznih nočnih urah.

Literatura

ROKSANDIĆ, Drago: *Srbi u Hrvatskoj: Od 15. stoljeća do naših dana*. Zagreb: Vjesnik 1991.

MARKOVIĆ, Stevo: *Seobe Srba u zemlje austrijskih cesara i njihove borbe za opstanak*. Sarajevo: samozaložba, 1927.

